

Concurrentiepositie aangetast door loonkostenstijging

Tijdens de afgelopen periode van laagconjunctuur hebben de loonkosten traag gereageerd op de conjunctuur. Daardoor is de Nederlandse concurrentiepositie verslechterd. Bij afspraken over de loonvorming verdienen niet alleen de cao-lonen aandacht, maar zijn ook de overige loonkosten van groot belang.

De afgelopen periode van laagconjunctuur behoort tot de slechtste van de laatste 35 jaar. Gedurende 2001-2005 bedroeg de gemiddelde economische groei slechts 1,2 procent per jaar. Alleen de eerste helft van de jaren tachtig scoort even slecht (zie figuur 1). In dit artikel wordt nagegaan of een gebrekkige prijsaanpassing op de arbeidsmarkt heeft bijgedragen aan de slechte prestaties van de economie. Daartoe wordt onderzocht hoe lang de remweg is geweest van de lonen en de loonkosten in vergelijking met de vorige periode van laagconjunctuur, begin jaren negentig. Daarbij wordt onderscheid gemaakt tussen de ontwikkeling van de cao-lonen, de incidentele loonontwikkeling en de totale loonkostenstijging.

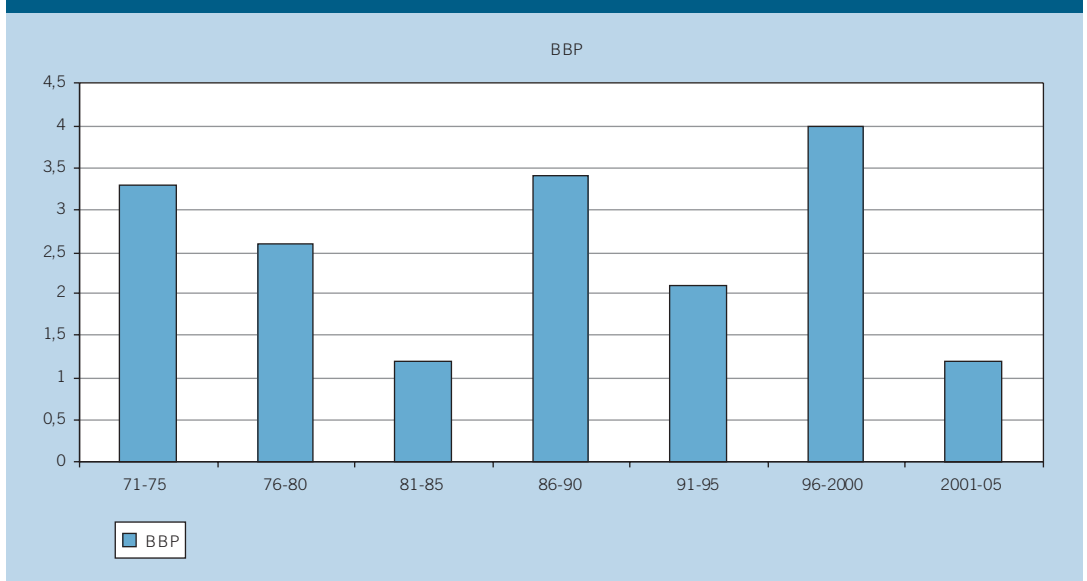
Loon(kosten)vorming in Nederland

Voor een adequate beoordeling van de prijsaanpassing op de arbeidsmarkt moet eerst een schets gegeven worden van het proces van loon(kosten)vorming in Nederland.

Hoewel cao's in Nederland hoofdzakelijk op sectoraal niveau tot stand komen, speelt het macroniveau een belangrijke rol bij de loon(kosten)vorming. Aan de aanbodzijde van de arbeidsmarkt coördineren sectorale vakbonden hun eisenpakket binnen het verband van hun vakcentrales. Gezien het feit dat de FNV aan de meeste onderhandelingstafels namens de verschillende vakbonden een leidende rol vervult, wordt in het vervolg van dit artikel uitgegaan van de wijze waarop de FNV de looneis en de loonkostenruimte bepaalt. Jaarlijks wordt op Prinsjesdag vastgesteld welke ruimte de vakcentrale ziet voor loonkostenverhoging in het daaropvolgende jaar: de onderhandelingsruimte. Een deel van de onderhandelingsruimte wordt aangewend voor de looneis. Het restant wordt ingezet voor overige verbeteringen van de arbeidsvoorwaarden. Nadat de achterban van de aangesloten bonden is geraadpleegd, worden de onderhandelingsruimte en de looneis eind november definitief vastgesteld. Uitgangspunt bij het bepalen van de onderhandelingsruimte, is de wens van de vakbeweging om invloed uit te oefenen op de arbeidsinkomensquote (AIQ). De AIQ geeft de totale loonkosten weer als percentage van het bbp. Een te hoge AIQ kan schadelijk zijn voor de werkgelegenheid. De FNV deelt die mening, getuige het Middellange Termijn Advies 1998-2002 van de SER waarin de FNV akkoord is gegaan met een streefwaarde voor de AIQ van 'rond de tachtig procent' (SER, 1998).

figuur 1

Economische groei, Nederland 1971-2005

Bron: CPB

RAOUL LEERING
Beleidsmedewerker
bij het ministerie van
Economische Zaken

Een stijging van de AIQ wordt voorkomen als de totale arbeidskostenstijging niet uitgaat boven de optelsom van de mutatie arbeidsproductiviteit en de verandering prijspeil van de productie. De FNV hanteert dan ook, onder voorwaarde, de volgende formule als richtsnoer voor de onderhandelingsruimte:

$$OH = \Delta\alpha (ms) + \Delta Ptw (ms)$$

o.v.v. $OH \geq cpi$

OH = onderhandelingsruimte

α = arbeidsproductiviteit

Ptw = prijs productie (toegevoegde waarde)

cpi = consumptieprijsstijging

(afgeleide index voor de inflatie)

Δ = mutatie (%)

ms = marktsector

Voor de drie determinanten van de onderhandelingsruimte voor het komende jaar (t+1), kijkt de FNV in de eerste plaats naar de CPB-cijfers voor het lopende jaar (t) en het afgelopen jaar (t-1). Ook worden de voorspellingen voor het komende jaar (t+1) in de berekening van de onderhandelingsruimte betrokken om te bezien of er mogelijk sprake is van een trendbreuk. Daarnaast bekijkt de FNV – in verband met meerjarige cao's – of de uitkomst van de formule voor het richtsnoer niet tot te grote verschillen leidt tussen achtereenvolgende jaren. Als randvoorwaarde geldt dat de onderhandelingsruimte nooit lager vastgesteld kan worden dan het niveau van de inflatie (FNV, 1994). De onderhandelingsruimte vormt de bovengrens voor de looneis van de FNV. Tegenover deze onderhandelingsinzet van de vakbonden staat het bod van de werkgevers. Zij stellen doorgaans niet op centraal niveau vast welke ruimte zij bieden voor stijging van de lonen en overige loonkosten. Maar in sommige jaren komen werknemers- en werkgeversorganisaties in de Stichting van de Arbeid (StvdA) een maximum overeen voor de stijging van de cao-lonen.

Matiging van de cao-lonen

Tabel 1 laat zien hoe de lonen en de loonkosten zich ontwikkeld hebben tijdens de afgelopen periode van laagconjunctuur.

Uit de tabel blijkt dat de conjuncturomslag halverwege 2000 aanvankelijk niet tot duidelijke matiging van de cao-lonen leidde. Dat hangt samen met het feit dat de geëiste loonsverhogingen niet gematigd werden. Op Prinsjesdag 2001 werd voor 2002 een looneis geformuleerd van vier procent, gelijk aan de eisen zoals die werden opgesteld in de economische topjaren 1999 en 2000. Deze eis stond in schril contrast met de inzichten die toen al bekend waren. De cijfers voor de economische groei die het CBS in de loop van 2001 publiceerde lieten een aanzienlijke verslechtering zien. Bovendien waren de cijfers die het Centraal Planbureau (CPB) in september 2001 publiceerde, en die de FNV gebruikt bij het opstellen van de looneis, niet rooskleurig. Het planbureau

tabel 1

Mutatie loon(kosten) 2000–2005 (in procenten)						
	2000	2001	2002	2003	2004	2005
a) cao-loon (incl. overloop)	3,2	4,2	3,5	2,7	1,5	0,8
b) incidenteel loon	1,7	2,7	0,5	0,9	1,3	0,9
c) bruto loon (a + b)	4,9	6,9	4,0	3,6	2,8	1,7
d) soc. lasten werkgr	0,3	-1,5	1,5	0,9	1,1	-0,4
e) totale loonkosten (c+d)	5,2	5,4	5,5	4,5	3,9	1,3
f) bbp	3,9	1,9	0,1	0,3	2,0	1,5
g) AIQ (voor revisie)	82,3	83,4	85,3	86,9	86,6	85,5*
h) AIQ (na revisie)	80,0	80,6	80,4	80,3	80,1	79,0
i) loonkosten pep Ned (nat. Val.)	-2,0	4,1	2,6	1,9	-1,5	-0,8
j) loonkosten pep conc (idem)	0,5	2,5	0,4	1,5	-1,8	-0,5
k) loonkosten pep saldo (j – i)	2,5	-1,6	-2,2	-0,4	-0,3	0,3

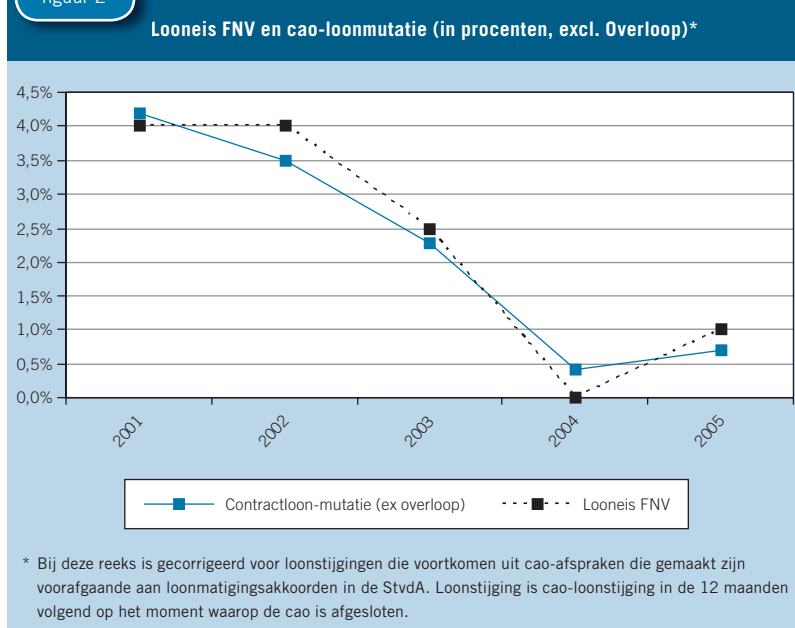
Bron: CPB

voorspelde voor 2001 en 2002 een groei van twee procent, slechts de helft van de gemiddelde jaarlijkse groeivoet voor de jaren 1997–2000. Bovendien voorzag het CPB een oplopende werkloosheid en constateerde het dat de prijsconcurrentiepositie in twee jaar met meer dan drie procentpunt was verslechterd (CPB, 2001). Ook nadat het CPB in november 2001 zijn groeiraming voor 2002 naar beneden bijstelde tot anderhalf procent, werd de looneis gehandhaafd op vier procent.

De aanhoudende verslechtering van de economie vertaalt zich vanaf het eerste kwartaal van 2002 ook in stijgende werkloosheid. Dat zorgt ervoor dat in november van dat jaar een centraal akkoord over loonmatiging wordt gesloten in de Stichting van de Arbeid (StvdA, 2006). De FNV verlaagt de eerder naar buiten gebrachte looneis voor 2003 van 3,5 procent naar 2,5 procent. Dat is tweeënhalf jaar nadat de conjunctuur is omgeslagen (afgemeten aan de ontwikkeling van de Nederlandse output gap volgens cijfers van de OESO).

In 2003 zet de economische achteruitgang door en wordt in oktober opnieuw een loonakkoord gesloten waarin staat dat de lonen in 2004 niet zullen stijgen. In 2005 moet de loonstijging 'tot nul naderen', onder voorwaarde dat er uiterlijk in april 2004 een akkoord met het kabinet is bereikt over VUT en prepensioen (StvdA, 2003). Dat akkoord komt er niet, waardoor de FNV overschakelt op de toezegging dat de contractloonstijging in 2005 uiterst terughoudend zal zijn.

figuur 2

Figuur 2 laat zien dat de uitkomsten voor het cao-loon de ontwikkeling van de looneis strak volgen. Na het verlagen van de looneis in 2003 zakt de loonstijging snel in. Om te beoordelen of de lonen snel of langzaam gereageerd hebben op de conjunctuuromslag is een vergelijking met de voorgaande recessie dienstig. Na de conjunctuuromslag in het vierde kwartaal van 1990 duurde het, afgemeten aan de ontwikkeling van de output gap, drie jaar voordat er op centraal niveau afspraken werden gemaakt over loonmatiging.

Hoewel de lonen de afgelopen periode van laagconjunctuur dus niet langzamer gereageerd hebben op de conjunctuuromslag dan begin jaren negentig, kan een vertraging van tweeënhalf jaar in absolute zin aanzienlijk worden genoemd. De matiging van de looneis komt blijkbaar pas op gang als de conjunctuurvertraging zich heeft vertaald in hogere werkloosheid. Met een dergelijke aanpak wordt de kans gemist om de economische verslechtering in een vroegtijdig stadium af te remmen en de aanstaande achteruitgang op de arbeidsmarkt tegen te gaan.

Matiging van het cao-loon maar geen loonkostenmatiging

Naast cao-afspraken over de stijging van het (vaste) cao-loon, wordt de brutoloonstijging bepaald door de incidentele loonstijging (zie tabel 1). Daarbij gaat het enerzijds om cao-afspraken zoals éénmalige uitkeringen en mutaties in de werkgeversbijdrage voor kinderopvang. Anderzijds betrof het loonkostenstijgingen die niet uit de cao voortkomen. Het betreft stijging van de arbeidskosten die werkgevers zelf in de hand hebben zoals toekennen van extra periodieken, bonusen, arbeidsmarkttoeslagen, etc.

Uit tabel 1 kan worden afgeleid dat de incidentele loonstijging gedurende de periode 2002–2005 gemiddeld 0,9 procent per jaar bedroeg. Dat is hetzelfde niveau als gedurende de periode 1996–1999 (CPB, 2006). Dit is opvallend aangezien de conjunctuur en de toestand op de arbeidsmarkt in de jaren 2002–2005 veel minder aanleiding gaven voor het toekennen van incidentele loonsverhogingen dan de krappe arbeidsmarkt in de tweede helft van de jaren negentig.

Naast het brutoloon worden de totale loonkosten bepaald door de sociale lasten voor werkgevers. Tabel 1 laat zien dat deze sociale werkgeverslasten fors zijn opgelopen tijdens de conjuncturele inzakking. Deze lastenstijging van de lasten hangt samen met de omvang van het totale pakket aan arbeidsvoorwaardelijke verbeteringen dat door de vakbeweging is opgeëist. Vooral de eisen aangaande de werkgeversbijdrage aan de pensioenpremies zijn fors geweest. Zo stelde de FNV in de nota arbeidsvoorwaardenbeleid 2004 dat 'het overgrote deel van de onderhandelingsruimte' van vier procent moest worden ingezet om de brede pensioenproblematiek te helpen oplossen. Door deze inzet zijn de pensioenlasten van de werkgevers tussen 2000 en 2004 verdubbeld (CBS, 2006).

Door de forse aanvullende eisen bovenop de looneis, is er tijdens de laagconjunctuur geen matiging van de onderhandelingsruimte opgetreden (zie figuur 3). Zo stelde de FNV op Prinsjesdag 2001 een onderhandelingsruimte vast van 4,5 procent voor 2002, ondanks de wetenschap dat de economische groei in snel tempo afzwakte en de arbeidsperspectieven verslechterden. De vastgestelde ruimte van 4,5 procent was even hoog als de ruimte die een jaar eerder werd opgeëist, terwijl de conjunctuur er toen veel beter voorstond. Daarmee zag de FNV er vanaf om de daaraan voorafgaande stijging van de AIQ ongedaan te maken.

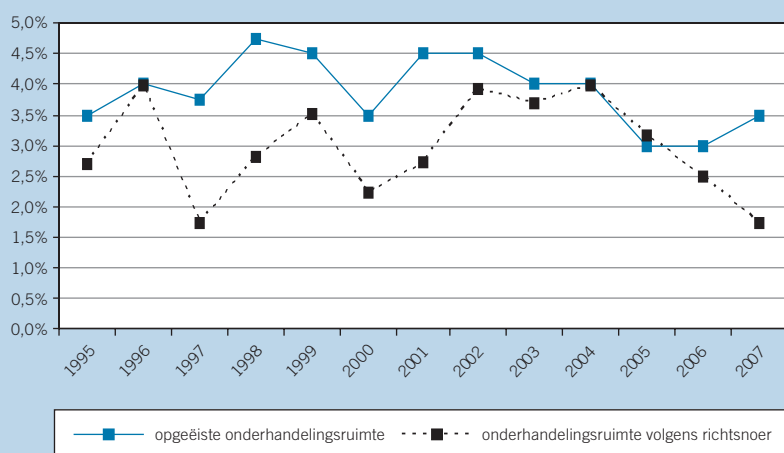
Ook voor de jaren 2003–2005 worden daartoe geen pogingen ondernomen. De AIQ was tussen 1998 en 2001 opgelopen van 81 procent tot 84,5 procent, later gecorrigeerd tot 83,4% (CPB, 2001; CPB, 2005). Na 2001 zet de stijging van de AIQ door tot een piek van 86,9 in 2003 (zie tabel 1). Bij de loonmatigingsakkoorden hielden partijen bewust rekening met een stijging van de totale loonkosten. Zo werd bij het akkoord over de bevrozing van het cao-loon in 2004 expliciet de mogelijkheid opgehouden dat de loonkosten zouden stijgen uit hoofde van een hogere bijdrage van werkgevers aan de ziektekosten van werknemers (StvdA, 2003).

Het gebrek aan matiging van de onderhandelingsruimte, tot uiting komend in de forse eisen bovenop de looneis, is opmerkelijk tegen de achtergrond van het SER-advies uit 1998. In dat advies spraken de sociale partners immers af dat óók in conjunctureel zwakke perioden gestreefd moet worden naar een AIQ van rond de tachtig procent (SER, 1998).

Overigens laten de cijfers ná revisie van de nationale rekeningen door het CBS een andere AIQ-ontwikkeling zien (zie tabel 1). Het verloop van de AIQ gedurende de periode van laagconjunctuur is volgens de nieuwe cijfers nagenoeg vlak (zie tabel 1). Om na te gaan of de SER-afpraak – streven naar een AIQ van circa tachtig procent – is nageleefd, is het echter relevanter om uit te gaan van de AIQ-cijfers zoals die golden op het moment dat de onderhandelingsruimte eisen opgesteld werden. Dat wil zeggen, de hierboven aangehaalde AIQ-cijfers vóór revisie.

figuur 3

Opgeëiste onderhandelingsruimte en onderhandelingsruimte volgens richtsnoer FNV

Toelichting: Bij het bepalen van de waarde voor het richtsnoer van de onderhandelingsruimte voor jaar t+1 is, conform bovenstaande beschrijving, gerekend met het gemiddelde van de onderhandelingsruimten voor de jaren t-1 en t. Voor de inflatie is jaar t genomen. Het betreft de waarden zoals CPB ze publiceert in de publicatie Macro Economische verkenning. Andere varianten, waarin de verschillende jaren anders gewogen worden, doen geen afbreuk aan de conclusies in dit artikel. De uitkomsten van andere varianten zijn opvraagbaar bij de auteur.

Concurrentiepositie

Vanwege het gebrek aan matiging van de onderhandelingsruimte, is de stijging van de loonkosten gedurende de laagconjunctuur fors gebleven. Terwijl de loonstijging na tweeënhalf jaar terugloopt, duurt het tot 2005 voordat duidelijke matiging van de totale loonkosten optreedt (zie tabel 1).

Door het uitblijven van een snelle reactie van de arbeidskosten, hebben de loonkosten per eenheid product zich ongunstig ontwikkeld ten opzichte van concurrenten (zie tabel 2). Pas in 2005 is er sprake van een verbetering. Gevoegd bij de stijging van de wisselkoers heeft dit ervoor gezorgd dat de Nederlandse prijsconcurrentiepositie gedurende de periode 2001–2005 gemiddeld 1,7 procent per jaar verslechterde (zie figuur 4).

De verslechtering van de concurrentiepositie is één van de oorzaken voor het verlies aan marktaandeel op de relevante wereldmarkten tussen 2001 en 2005 met 14,8 procent (CPB, 2006).

De achteruitgang van de Nederlandse prijsconcurrentiepositie tijdens de afgelopen periode van laagconjunctuur is een significant verschil met de conjuncturele inzinking begin jaren negentig. Vanaf 1991 ontwikkelden de Nederlandse loonkosten per eenheid product zich juist gunstig ten opzichte van het buitenland (zie tabel 2). Daardoor verbeterde de prijsconcurrentiepositie in de eerste helft van de jaren negentig en wonnen Nederlandse exporteurs marktaandeel op de wereldmarkten.

Conclusies

In dit artikel is vastgesteld dat het tweeënhalf jaar heeft geduurd voordat de conjuncturomslag in 2000 tot afspraken over loonmatiging leidde. Pas nadat de werkloosheid duidelijk opliep, ontstond de bereidheid tot matiging van de cao-lonen.

Het aanpassingsvermogen van de totale loonkosten liet nog langer op zich wachten en was bovendien langzaam in vergelijking met de vorige recessie.

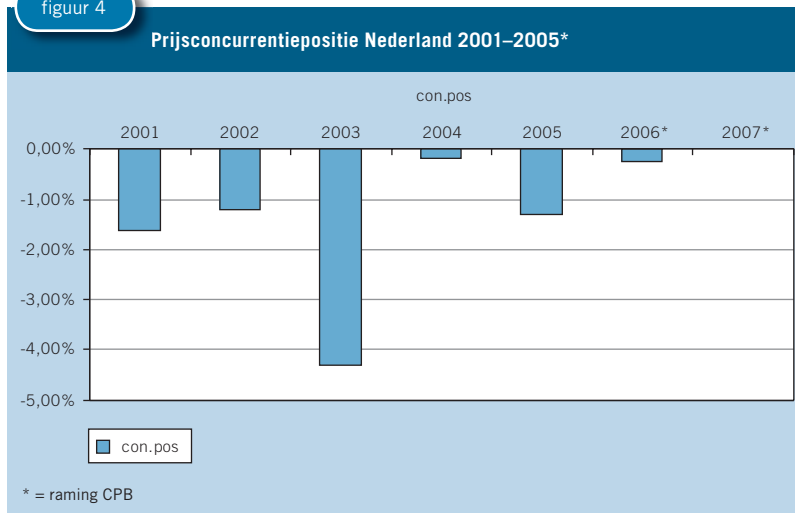
Mede hierdoor is de Nederlandse prijsconcurrentiepositie verslechterd.

De recente ervaringen suggereren allereerst dat het niet verstandig is te wachten op keerpunten op de arbeidsmarkt. Het is beter met de looneis te reageren zodra de conjunctuur is omgeslagen. Zodoende kan het negatieve effect van een groeivertraging op de werkloosheid beter worden opgevangen.

Ten tweede zou bij onderhandelingen, naast de CAO-lonen, in sterkere mate gekeken moeten worden naar de ontwikkeling van de totale loonkosten. Immers, de loonkosten zijn meer dan de CAO-lonen bepalend voor de Nederlandse concurrentiepositie.

Langs deze twee lijnen zou een bijdrage geleverd kunnen worden aan een beter aanpassingsvermogen van de Nederlandse economie.

figuur 4

Bron: CPB

tabel 2

Mutatie loonkosten 1990-1994, Nederland en concurrenten

	1990	1991	1992	1993	1994
loonkosten pep NL (nat. valuta)	1,6	3,6	4,6	1,0	-4,0
loonkosten pep conc (idem)	-6,8	5,0	4,7	2,6	-0,6
loonkosten pep saldo (idem)	-8,4	1,4	0,1	1,6	3,4
Memorandum:	2001	2002	2003	2004	2005
Loonkosten pep saldo	-1,6	-2,2	-0,4	-0,3	0,3

Bron: CPB

LITERATUURLIJST

- Centraal Bureau voor de Statistiek (2006), *Webmagazine*, publicatie 4-9-2006, <http://www.cbs.nl>
- Centraal Plan Bureau (2001) *Macro Economische Verkenning 2002*, Den Haag: CPB
- Centraal Plan Bureau (2005) *Centraal Economisch Plan 2005*, SDU Uitgevers, Den Haag: CPB
- Centraal Plan Bureau (2006) *Macro Economische Verkenning 2007*, SDU Uitgevers, Den Haag: CPB
- Federatie Nederlandse Vakbeweging (1994) *Over inkomen naar werken*, Amsterdam: FNV
- Federatie Nederlandse Vakbeweging (2003) *Nota arbeidsvoorwaardenbeleid 2004*, Amsterdam: FNV
- Sociaal Economische Raad (1998), *Sociaal Economisch beleid 1998-2002, advies 98/08*, Den Haag: SER
- Stichting van de Arbeid (2002), *Verklaring inzake het arbeidsvoorwaardenbeleid 2003*, publicatienummer 1/03, Den Haag: StvdA
- Stichting van de Arbeid (2003), *Verklaring inzake het arbeidsvoorwaardenbeleid 2004-2005*, Den Haag publicatienummer 1/04, Den Haag: StvdA